

אסף הרופא - האיש ויצירתו הרפואית

תקציר:

אסף הרופא, או כפי שכונה אף "אסף היהודי", "רבנו אסף" או "אסף הירחוני", הוא הרופא היהודי הראשון המוכר לנו מהתקופה הבת-ריתלמודית שכתב את חיבוריו בעברית. אין אנו יודעים דבר על חייו ועל פעילותו הרפואית של אסף; אולם מעובדות שונות המצויות בכתביו ומפרטים המצוינים בכתבי רופאים מתקופת ימי הביניים המצטטים את כתביו ונסמכים עליהם, ניתן להגיע למספר מסקנות באשר לאיש ולתקופתו. ככלל, מאששות מסקנות אלה את תובנותיו של פרופ' זיסמן מונטנר – החוקר שהקדיש שנים רבות לחקר כתביו של אסף הרופא. "שבועת הרופא" שנכתבה בידי אסף הירחוני ויוחנן בן זבדא אינה רק שבועת הרופאים העברית הקדומה ביותר, אלא מכילה בתוכה ערכים אנושיים ייחודיים התקפים גם כיום. "ספר הרפואות" של אסף הרופא מוכיח בקיאות של המחבר באסכולות רפואיות שונות, היכרות מעמיקה עם צמחי רפואה וחומרי רפואה רבים ושונים, וגישה מקצועית ואנושית כלפי המטופלים.

ערן דולב

המכללה האקדמית תל-חי

המאמר מוקדש לזכרם של מורי, פרופסור ולטר י' אלקן ופרופסור אלכסנדר גפל, ממייסדי המרכז הרפואי אסף הרופא ומאושיות הרפואה הפנימית בישראל

מילות מפתח: פנדמיה; שפעת; חיסון; אתיקה.
KEY WORDS: Pandemic; Influenza; Vaccine; Ethics

הקדמה

אסף הרופא היה יהודי מאמין שקיים אורח חיים אישי ומקצועי על פי מצוות היהדות. יחד עם זאת הוא היה בקיא מאוד בספרות הרפואית היוונית-ההלניסטית: בראש ובראשונה בכתבי היפוקרטס (מן המאה החמישית לפנה"ס) ובכתבי גלאנוס (המאה השנייה לספירה). אולם הוא היה מושפע אף מרופאים אחרים שהיו מוכרים בעת העתיקה: בעיקר מדיוסקורידס (Dioscorides) – הרופא, הפרמקולוג והבוטנאי ידוע השם שפעל באסיה הקטנה במאה הראשונה לספירה; מסוראנוס מאפסוס (Soranos of Ephesus) – רופא נשים ומיילד מפורסם שפעל בימי הקיסרים טריאנוס והדריאנוס, ברומא ובאלכסנדריה, ומרופוס מאפסוס (Rufus of Ephesus) – שפעל בעיר הולדתו במאה השנייה לספירה, בימי הקיסר טריאנוס.

בכתביו ניתן למצוא ערכים רבים מן הרפואה היוונית ומן הספרות התלמודית [1]. כן ניתן למצוא בהם מונחים מהרפואה הפרסית ואף מזו ההודית; אולם בשום מקום לא ניתן למצוא בהם אזכור כלשהו לרפואה הערבית-מוסלמית. יתר על כן, ב"ספר הרפואות" לא מוזכרת שום תרופה המוכרת לרפואה רק לאחר המאה השישית [2]. המסקנה הנובעת מכך היא שאסף חי ופעל בין תקופת התלמוד, אשר הסתיימה בשלהי המאה הרביעית, לבין הכיבוש המוסלמי שהתרחש במאה השביעית לסה"נ. תימוכין לכך ניתן למצוא אף בעובדה כי הרופא היהודי בן המאה העשירית, **שבתי דונולו**, הכיר את כתביו ומזכיר אותם בספרו [4,3].

ב"ספר הרפואות" של **אסף הרופא** ניתן לזהות היכרות אינטימית של המחבר עם אקלימה של ארץ ישראל ועם תופעות הטבע והחקלאות האופייניות לארץ [5]. רק אדם שהכיר את ים המלח מקרוב היה יכול לכנותו בשמות כמו "ים הערבה" או "ים סדום" ולהמליץ על שימוש באספלט מים המלח כחומר חבישה לטיפול בנגעים מסוימים [6]. אם אכן חי **אסף** הרופא ופעל בארץ ישראל בתקופה הבת-ריתלמודית, נוכל להניח בסבירות גבוהה כי מקום מושבו היה בעיר טבריה או בסביבתה: עם פטירתו של

אגריפס השני, מלך הגליל, בשלהי המאה הראשונה לספירה, הפכה נחלתו על בירתה טבריה לנשלטת ישירות בידי הקיסרות הרומית. עקב חשש מ"טומאת המתים", לא התגוררו בטבריה יהודים באותה עת. על פי המסופר, טוהרה העיר מטומאתה בידי ר' **שמעון בר יוחאי** ומאז החלו יהודים להתגורר בה. בשלהי המאה השנייה העתיק **רבי יהודה הנשיא** את מושבו מציפורי לטבריה ואף הסנהדרין עברה לעיר זו. בטבריה באותה עת הסתיים תהליך הכתיבה והעריכה של המשנה. מהמאה השלישית ואילך הלכה האוכלוסייה היהודית והתרכזה בצפון הארץ, וטבריה הפכה להיות מרכז החיים היהודיים בארץ ישראל. בשלהי המאה הרביעית נחתם בטבריה התלמוד הירושלמי. עם מותו של נשיא הסנהדרין **רבן גמליאל השישי** בשנת 429 לסה"נ, בוטל מוסד הנשיאות בארץ ישראל. במאה השישית הוקמה בטבריה "שיבת ארץ ישראל" – יורשת הסנהדרין בהנהגה היהודית בארץ. התקופה המתוארת היא תקופת שגשוג תרבותי בטבריה ובסביבותיה. אומנם רק מעט ידוע לנו על פעילותם של רופאים בארץ ישראל באותה תקופה, אולם קרוב לוודאי שלא מעט מהרופאים בארץ קנו השכלתם הרפואית באלכסנדריה שהייתה מרכז לימודי הרפואה החשוב ביותר באותה עת [7]. ממחקרים אחרונים אף מסתבר כי שיאה של ההשפעה ההלניסטית בעיר היהודית בארץ ישראל היה ערב הכיבוש המוסלמי [8]. כל אלה הביאו את החוקרים למסקנה, כי אסף הרופא רכש את השכלתו הרפואית באלכסנדריה. לאחר מכן חי ופעל בטבריה, מרכז החוכמה היהודית מחוץ לבלב, במאה השישית, לאחר גמר עריכת התלמוד הירושלמי.

עניין אחר המחייב הסבר הוא כינויו של **אסף הרופא**: "הירחוני". בתקופה שבה אנו עוסקים, רופא בעל שם ראוי היה שיהיה גם איצטגנין – חכם בחוכמת התכונה (אסטרונומיה ואסטרולוגיה). התוכן היה בקיא בכוכבים ובמסילותיהם, כולל הירח ועל כן כונה בשם ירחינאי או ירחוני. דוגמא מובהקת לכך יכול לשמש שמואל, אמורא חשוב ומפורסם מן הדור הראשון של אמוראי בבל, שטיפל ב**רבי יהודה הנשיא** עת חש בעיניו; כינויו היה "שמואל ירחינאי" [10].

שבועת הרופאים

"ספר הרפואות"

גדולתו וייחודו של **אסף** מתגלים בנוסח השבועה שחיבר יחד עם **יוחנן בן זבדא** בעבור הרופאים היהודיים, שהיא הראשונה מסוגה במסורת העברית ובשפה העברית. בשבועה זו ניתן למצוא ערכים אוניברסליים המאפיינים את מקצוע הרפואה: לעשות כל שניתן בעבור החיים, ובאותה מידה קיים איסור חמור על מעורבות כלשהי בגרימת מוות, כולל איסור חמור על גרימת מוות לעובר. כשבועת היפוקרטס, קיים בשבועת אסף ציווי מפורש לשמור על סודו של החולה אשר נתן אמונו ברופא. השבועה מנחה להתרחק מאלילות וממעשי כשפים. היא אף מזהירה מפני שימוש בכישוף בנושאים שבינו לבינה, פרקטיקה שכנראה הייתה מקובלת בקרב מרפאים מסוימים באותה עת.

קיימים מספר כתבי יד של "ספר הרפואות" של **אסף הרופא**, אף לא אחד מהם שלם. החוקר **זיסמן מונטנר** פרסם את מרבית היצירה, בליווי פירושו, מעל דפי העיתון הרפואי העברי "קורות" [12]. מעבר לשפע המידע הרפואי, הבוטני, הפרמקולוגי, הגיאוגרפי והאקלימי המובא בו, ניתן לראות ביצירה זו גם את התרגום הקדום ביותר לעברית של כתבי היפוקרטס. בגישתו אל גורמי המחלות השונות, אסף מתבסס על עקרונות "ארבע הליחות" המוכרים מהספרות הרפואית היוונית. דרכו בתזונה מסתמכת בעיקר על גלאנוס. הוא קובע כי על הרופא לבדוק את החולה באורח יסודי, בעזרת כל חושיו – רק אז יוכל להגיע למסקנה על אודות מהות מחלתו. תקצר היריעה להביא מחידושי הלשון הרפואית המובאים על ידי אסף בספרו. די אם נזכיר את הפראסתזיה המכונה בפי אסף בשם "נמלול" שהיא: "לכת הנמלים – שיחוש האדם החולי כמו נמלים הולכות על בשרו". גם ב"ספר הרפואות" אין **אסף הרופא** שוכח את החולים שאין ידם משגת את הסכום הדרוש לרכישת תרופות. לאלו הוא מציע "מסלול מקביל": תרופות שכוחן יפה לריפוי אותה מחלה, אך ניתן להשיגן במחיר זול.

אולם גולת הכותרת של השבועה וייחודה מתמצים בשני ציוויים: האחד הוא הנחיה ברורה לרפא את אלו אשר ידם אינה משגת, בחסד ובנדיבות, והשני הוא ההנחיה כי מתוקף היחסים שבין הרופא לחולה, הרופא אינו יכול לנטור איבה לחולה ותהייה הנסיבות אשר תהייה. על פי **שלמה פינס** [11] ניתן להראות קשר ברור בין שבועת הרופא של אסף ויוחנן לבין שתי יצירות מהעולם העתיק: האחת היא שבועת הרופא המיוחסת להיפוקרטס, שפעל במאה החמישית לפנה"ס. קשר זה הוא ברור ועולה בקנה אחד עם שפע המידע ההלניסטי המובא ב"ספר הרפואות" של אסף; השנייה היא היצירה הנוצרית הקדומה הידועה בשם *Didache*. יצירה זו, המהווה ספר הנחיות לנוצרים הראשונים, מיוחסת לתריסר שליחי ישוע הנוצרי וחבורה בוודאות לפני המאה הרביעית לספירה – קרוב לוודאי שעוד במאה הראשונה. אומנם אין ביצירה זו התייחסות סגולית למקצוע הרפואה, אך היא כוללת הנחיות מפורטות בדבר היחס לחיים, הישמרות מתאווה והתייחסות למוות. השוואה בין שתי היצירות אכן מעלה קווי דמיון רבים ביניהן.

ניתן לסכם את סקירתנו במילותיו של החוקר המודרני המזוהה יותר מכל חוקר אחר עם **אסף הרופא**: "אסף ראה ברפואה מזיגה תמימה ושלמה של מדע, אמנות ומוסר. אין אנו יכולים לומר שאסף היה גדול הרופאים, כמו שגם היפוקרטס לא היה כזה, אלא רשאים אנו לומר שהוא היה אבן פינה, תחנת משען אדירה, בתולדות הרפואה הקדומה בעם ישראל" [13].

מחבר מכותב: ערן דולב
daliaeran@gmail.com :דוא"ל

ביבליוגרפיה

<p>1. מונטנר ז', מבוא לספר אסף הרופא. הוצאת "גניזה", ירושלים, 1957. ע"ע 25-26</p> <p>2. מונטנר ז', מבוא, ע' 34</p> <p>3. מונטנר ז', מבוא, ע"ע 5, 18</p> <p>4. Lieber E, Asaf's Book of Medicines: A Hebrew Encyclopedia of Greek and Jewish Medicine, possibly compiled in Byzantium on an Indian model. <i>Dumbarton Oaks Papers</i> No. 38, 1984; <i>Dumbarton Oaks</i></p>	<p>Symposium on Byzantine Medicine 1983. Washington D.C., pp. 233-249.</p> <p>5. מונטנר ז', מבוא, ע"ע 21, 40</p> <p>6. מונטנר ז', מבוא, ע, 39</p> <p>7. דן י', בעלי מקצועות חפשיים משכילים בערי ארץ ישראל בתקופה הביזנטית. קתדרה 8, יולי 1977; ע"ע 95-121</p> <p>8. הר מ', השפעות הלניסטיות בעיר היהודית בארץ ישראל במאות הרביעית והששית</p>	<p>לסה"ג. קתדרה 8, יולי 1977; ע"ע 90-94</p> <p>9. מונטנר ז', מבוא, ע' 30</p> <p>10. מונטנר ז', מבוא, ע"ע 16, 36. על שמו נקרא ביה"ח "שמואל הרופא" בבאר יעקב</p> <p>11. Pines S, The Oath of Asaph the Physician and Yohanan ben Zabda. <i>Proceedings of the Israel Academy of Sciences and Humanities</i> 9: 223-264, 1975.</p>	<p>12. מונטנר ז', ספר הרפואות לאסף הרופא הופיע בהמשכים בעיתון "קורות" כלהלן: ג' תשכ"ה – 396; 422; 533-560; ד' תשכ"ז-תשכ"ט 531-572; 691-730; ה[1] תשל"ל 295-330; 160-187; 27-68. ה[2] תשל"א/ב' 435-473; 603-649; 773-807</p> <p>13. מונטנר ז', דברי מוסר קלסיים מפי אסף הרופא בתקופת האמוראים. "הרופא העברי" 114-107</p>
---	--	---	---

שבועת אסף הרופא

באמת ובישר ובתם־דרך, למען תצליחו בכל מעשיכם ויתן לכם עזרה להצליח בידכם והייתם מאושרים בפי כל בשר. וזינחו הגוים את אליליהם ועצביהם ויתאו לעבוד את ה' ככם כי יכירו כי תוהו מבטחם ולריק יגיעם, כי ישועו אל אל לא ייטיב ולא יושיע. ואתם חזקו ולא ירפו ידיכם, כי יש שכר לפעולותיכם וה' עמכם בהיותכם עמו. אם אתם את בריתו תשמרו, ובחוקותיו תלכו לדבקה בהם, ונחשבתם לקדושו בעיני כל בשר, ויאמרו אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלקיו. ויענו תלמידיהם ויאמרו: כל אשר הוכחתם אותנו וצויתם עלינו נעשה, כי מצות התורה היא ועלינו לעשותה בכל לבבנו ובכל נפשו ובכל מאודנו, לעשות לשמוע ולא לנטות ולא לסור ימין ושמאל. ויברכום בשם אֵל עליון קונה שמים וארץ. ויוסיפו עוד להעיד בהם ויאמרו עליהם: הנה ה' אלקים וקדושו ותורתו עדים בכם, אשר תהיו יראים אותו ובלבתי סור ממצוותיו וללכת בחוקותיו ובישר לב; ולא לנטות אחרי הבצע לעזור חנף על דם נקי; ולא למסוך סם המות לכל איש ואשה להמית רעהו; ולא להגיד בעקריהם ואף למסרנו לכל אדם, ולא להסיח בכל דבריו; ולא לתת דמים בכל מלאכת רפואות; ולא לצדות לעורר מחלה על נפש אדם, ולבלתי תת מום באדם למהר ולהבקיע בשר אדם בכל ברזל או במכות אש, עד אשר יבחן פעמיים ושלוש - אז תתנו עצתכם, ולא תמשול בכם רוח רעה לרום עיניכם ולבכם; ואל תתהרו נקמת כל איבה באדם חולה; ולא להחליף אמרתכם בכל שגא ה' אלקינו לעשות, כי אם לשמור פקודיו ומצותיו ללכת בכל דרכיו, למען מצוא חן בעיניו להיות נקיים ונאמנים וישרים. כה הוכיחו והשביעו אסף ויחנן את תלמידיהם.

”וזאת הברית, אשר כרת אסף בן ברכיהו ויחנן בן זבדא עם תלמידיהם, וישביעום בדברי האלה: אל תצודו להמית כל נפש במשתה העקר; ואל תשקו אשה הרה לזנונים להפיל; ואל תחמודו כל יפי תואר בנשים לנאפה בהן; ואל תגלו את סוד אדם אשר האמין לכם ואל תקחו כל כופר לחבל ולהשחית; ואל תקשיחו לבב מלחמול על דל ואביון לרפא; ואל תאמרו על טוב רע ועל רע טוב; ואל תלכו בחוקות המכשפים לחבר, ולנחש, ולכשף, ולהפריד איש מאשת חיקו או אשה מאלוף נעוריה; ולא לחמוד כל הון וכל כופר לעזרת אות זימה; ולא להתעזר בכל עבודת אלילים לרפא בהם; ולא להבטיח בכל דברי עבודתם לרפאות, כי אם לשקץ ולתאב ולשנוא את כל עובדיהם והבוטחים בהם והמבטיחים בהם, כי כולם תוהו ולא מועילים, כי אין המה ושעירים רוחות מתים המה - את פגריהם לא יושיעו ואין יוכלו להושיע את החיים? ועתה בטחו בה' אלקיכם, אל אמת, אל חי, כי הוא הממית והמחיה, המוחץ והרופא, המלמד לאדם. דעת וגם להועיל, המוחץ בצדק ובמשפט, והרופא בחסד וברחמים, לא יבצר ממנו כל מזימות ערמה, ואין נסתר מנגד עיניו; המצמיח צמחי רפואות, והשם בלב חכמים תושיה לרפא ברוב חסדיו ולספר נפלאות בקהל רבים, לדעת כל חי כי הוא עושהו ואין בלעדיו מושיע. כי הגוים בוטחים אל עצביהם, אשר לא יושיעום ממצוקותיהם ולא יצילום מצרותיהם, כי תוחלתם ותקותם אל המתים. על כן נאה לכם להבדל מהם ולשטות ולרחוק מכל תועבות גלוליהם ולדבקה בשם ה' אלקי הרוחות לכל בשר, ובידו נפש כל חי להמית ולהחיות ואין מידו מציל. זכרוהו בכל עת ודרשוהו

כרוניקה

שיעור ניכר מהלוקים בצמקת הכבד (Cirrhosis) נושאים חיידקים עמידים לאנטיביוטיקה

אלכוהול. 48% מהמטופלים שאושפזו עקב זיהום נדבקו בו בקהילה, 26% היו קשורים עם טיפול רפואי בחצי שנה אחרונה, אך מקור הזיהום אינו ידוע. 26% לקו בזיהום עקב שהייה בבית חולים. 53% מהחיידקים היו עמידים לקארבאפנם, 29% היו אנטרוקוקים עמידים לואנקומיצין, 15% היו אצינטובקטר ו-4% פיסודמונס. 27% מהזיהומים היו דלקות הצפק, 22% דלקות דרכי השתן ו-19% דלקות ריאות. 58% מהזיהומים היו בחיידקים גראם איש שליליים ו-38% גרם חיוביים, זיהומים בפטריות אירעו ב-45% איש מקרב הנכללים ([https://www.medpagetoday.com/meetingcoverage/easl/72307?xid=nL_mpt_DHE_2018-04-13&eun=g1017600d0r&pos=0&utm_source=Sailthru&utm_medium=email&utm_campaign=Daily%20Headlines%202018-04-13&utm_term=Daily%20Headlines%20-%20Active%20\(User%20-%202018%20days](https://www.medpagetoday.com/meetingcoverage/easl/72307?xid=nL_mpt_DHE_2018-04-13&eun=g1017600d0r&pos=0&utm_source=Sailthru&utm_medium=email&utm_campaign=Daily%20Headlines%202018-04-13&utm_term=Daily%20Headlines%20-%20Active%20(User%20-%202018%20days)).

איתן ישראל

בכנס בינלאומי על מחלות כבד דיווח אנג'לי מפדובה שבאיטליה, כי 34% מהמטופלים בצמקת הכבד נושאים חיידקים עמידים למספר רב של חומרים אנטיביוטיים ו-8% נשאו חיידקים עמידים ביותר. בצפון אמריקה היה שיעור הנשאים 18%, וטווח הנשאות באירופה, בדרום אמריקה ובאסיה היה 29%-32%. בהודו היה שיעור הנשאות גבוה במיוחד - 73% בקרב הלוקים בצמקת הכבד שאושפזו בבית חולים עקב זיהום בחיידקים.

החוקרים מציעים, כי טיפול קודם באנטיביוטיקה וחשיפה לסביבת טיפול בחולים, דוגמת בתי חולים ומרפאות, הם גורמי סיכון ללקות בזיהומים בחיידקים עמידים. הם מציעים כי הזמינות הגבוהה של חומרים אנטיביוטיים זולים וגנריים תורמת להפצת החיידקים הללו.

במחקר המצוטט נפטרו כ-20% מהמטופלים. המחקר כלל כ-1,300 מטופלים מ-46 מרכזים רפואיים. הגיל הממוצע היה 57 שנים, ויותר ממחציתם לקו בצמקת הכבד עקב צריכת